

Tidene på sidene

Om tekster som tidsknipper og stavkirker i og ute av synk

Sine Halkjelsvik Bjordal

IKOS, Universitetet i Oslo

s.h.bjordal@ikos.uio.no

Abstract

This article discusses the idea of multiple times and synchronization by exploring concrete (historical) texts as «bundles of times», and these texts' relationship to a particular type of architecture, namely the Norwegian stave churches. During the 19th century, these originally local churches were transformed – discursively and materially – into modern objects of knowledge and national and historical monuments. An important part of this transformational work were *textual practices*, including the circulation of a plethora of scholarly and popular texts regarding these buildings. For the 19th century actors and text producers, *time* was of course an important topic: Based on the new, modern understanding of time and history emerging in 18th and 19th century Europe, they formed and presented textually a certain conception of not only medieval time, but also a national future and, not least, history itself. What is claimed in this article, however, is that the texts in question are bearers of «more times» than (re)presented time. On the basis of a small selection of 19th century publications it is here argued that texts – as communicative events and as instances of cultural practices – can be seen both as tools of synchronization *and* as producers of non-synchronicity – when understood as texts in the course of time.

Keywords:

- stave churches
- history of texts
- print culture
- multiple times
- synchronization
- nationalization

I boken *An eight weeks' journal in Norway* beskriver Sir Charles Henry John Anderson sitt møte med Borgund stavkirke, ifølge ham «a very perfect specimen of the old wooden churches» (Anderson 1853:viii). Etter en lang skildring av kirkens ytre trer han inn i kirken og fortsetter sin beretning om kirkens ulike elementer der. Over den midtre buen i triforiet finner han etter hvert en liten tremodell av en kirke, som han så klatrer opp for å se nærmere på. Og der oppe, forteller han:

in the roof over the chancel, is a stuffed rein-deer; about which I could make out

nothing, except, as the woman who showed the church said, that it was 'gamlé, gamlé', old, very old, which they apply equally to a term of a thousand or fifty years (ibid.:31).

Hva dette reinsdyret gjør oppunder taket på Borgund stavkirke, kan vi selvfølgelig spørre oss om, men det vi her heller kort skal merke oss, er Andersons observasjon av at den lokale «guiden» tydeligvis har en ganske annen oppfatning av *tid* enn Anderson selv.

Tid er som kjent et tema kulturforskere har vært og er opptatt av på ulike måter, både i form av forskning på minner, historiefor-

ståelse, og mer folkloristiske tilnærminger til tid, men også i form av en problematisering av (kultur)historiefagets eget forhold til og egen forståelse av tid, tider og periodisering (se for eksempel Eriksen 1999; 2014; Jordheim 2014; 2016a; 2017; 2019; Stordalen og Naguib 2015). I *Den kultiverade människan*, skriver dessuten etnologen Orvar Löfgren nettopp om hvordan et nytt forhold til og en ny bruk av tiden, sett i forhold til tidsforståelsen og tidsbruken i det gamle bondesamfunnet, kjennetegner det moderne og «siviliserte» samfunnet som utviklet seg på 1800-tallet (Frykman og Löfgren 1994:19–42).

Også denne artikkelen skal altså handle om tid og tider, om enn om en litt annen side av tiden enn tiden som kulturforskningsobjekt i seg selv. Målet med artikkelen er nemlig å prøve å si noe om tider i *tekst* – og tekster i tiden, men også om faktiske norske stavkirker i og ute av synk med disse tidene i tekstene, i et kunnskapshistorisk perspektiv. I det hele tatt vil jeg her forsøke å gjøre (minst) tre ting på en gang: Jeg vil argumentere for at tekster må forstås som det jeg vil kalle *tidsknipper*, altså at de på ulike måter samler og bærer i seg et mangfold av tider. Og jeg vil argumentere for at *som* tidsknipper er tekstene også «sammenfiltret» med konkrete ting, i dette tilfellet faktiske norske stavkirker på 1800-tallet, gjennom at tekstene på ulike måter fungerer synkroniserende – men også som produsenter av usamtidighet. For i tillegg til, eller kanskje parallelt med, dette fokuset på tider i tekst, vil jeg hevde at stavkirkenes historie på 1800-tallet også på mange måter handler om forskjellige typer synkroniseringsarbeid.

I det følgende skal jeg derfor først kort skissere opp stavkirkenes situasjon og tilstand på 1800-tallet, før jeg går nærmere

inn på hva stavkirkene egentlig har med disse tidene på sidene å gjøre. Deretter vil dette med tid, og da særlig Helge Jordheims teoretiske arbeider om multiple tider og synkronisering(sarbeid), bli mer inngående diskutert, før jeg skal rette blikket mot fire konkrete tekster, og mot forholdet mellom tekster, tider og ting. Men først: stavkirkene.

«Blot det ei var for silde!»

Som mange vil vite, var situasjonen for stavkirkene på den tiden Anderson gjorde sin (andre) norgestur, det vil si i 1852, ganske annerledes enn nå. I dag er stavkirkene anerkjent som en viktig del av norsk kulturarv, og i 2001 startet Riksantikvaren det såkalte bevaringsprogrammet for stavkirkene – ett av ti program som har som hovedformål å sikre og gjøre i stand kulturminner av ulik art. På Riksantikvarens nettsider kan vi dessuten lese at:

[s]tavkirkene regnes sammen med vikingskipene som Norges viktigste bidrag til verdenskulturarven. De er landets eldste, stående bevarte trebygninger og blant de eldste bevarte stående trekonstruksjoner i verden. Stavkirkene er de ypperste bevarte byggverkene i tre som er skapt i vår kulturkrets i middelalderen.¹

I 2015 var dette viktige bidraget til verdens kulturarv ferdig restaurert, noe som innebærer at alle de 28 stavkirkene er blitt satt i stand slik de i dag fremstår, uten noen form for tilbakeføring til tidligere perioder. Til sammen er det i løpet av de femten årene stavkirkeprogrammet har vært virksomt, blitt brukt 130 millioner kroner på denne restaureringen.²

1. <http://www.riksantikvaren.no/Tema/Kirker/Stavkirker> (lest: 22.08.2018).

2. Les om Riksantikvarens bevaringsprogram på <http://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Bevaringsprogramma> (lest: 22.08.2018). Rapporten fra alle stavkirkerestaureringene finnes dessuten på

Hopperstad stavkirke i dårlig stand. Her med plankebekledning for å beskytte den bevarte middelalderkirken etter at alle nyere tilbygg er tatt bort, ca. 1880. Ukjent fotograf. Reproduksjon: Riksantikvaren.

Men går vi lenger tilbake, til for eksempel første halvdel av 1800-tallet, var altså stavkirkenes status en helt annen. Mange av dem var i dårlig stand, og de ble oppfattet som mørke, kalde, upraktiske, og ikke minst i mange tilfeller for små for et stadig voksende innbyggertall. Det var dermed slett ikke gitt at staten skulle bevilge noe som helst til bevaring av slike bygninger, selv om bevilgninger i visse tilfeller ble gitt. Sitatet over, «Blot det ei var for silde!», er hentet fra overskriften til en to sider lang avisartikkel i *Morgenbladet* 3. juni 1844, hvor forfatteren beklager seg over tidens «uforstand»: «Det skulde lede til altfor stor Vidløftighed her at opregne alle de gamle norske Stavekirker, der, Tid efter anden, paa den uforsvarligste

Maade af Verden ere nedbrudte, for at give Plads for en saakaldet 'rigtigere, og til Tidens Fordringer svarende Bygningsmaade'». ³ Faktisk skulle det ta bortimot et halvt hundreår, om ikke mer, å skape forståelse for stavkirkenes verdi i en bredere offentlighet. ⁴

De som jobbet mest aktivt for å utbre en slik forståelse, var i første omgang kunstnere, arkitekter, akademikere og andre innenfor det segmentet vi kanskje kan kalle en «kulturell elite». Historien om hvordan stavkirkene ble «oppdaget» og «reddet», er imidlertid lang og kompleks, og inkludert i denne er følgelig mange aktører og praksiser – både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Den tradisjonelle fortellingen er likevel at det var den norskfødte og internasjonalt

---

<https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/176302> (lest: 27.10.2018).

3. Artikkelen er signert «Indsenderen af Opsatsen om Bygningsvæsenet i Christiania», som ifølge *Norsk Forfatter-Lexicon 1814–1856* (Kraft 1863:639) er Emil Tidemand (1812–1865), kunstneren Adolph Tidemands (1814–1876) bror.

4. Det finnes flere som har skrevet både om stavkirkene og om fortidsminnevernets utvikling og aktører på 1800-tallet, se for eksempel Anker (2005; 2016), Christie (1978), Christensen (2011), Eriksen (2014), Lidén (1991; 2005), Myklebust (1994, 2014), Wexelsen (1978).

bejublete maleren J.C. Dahl (1788–1857) som først anerkjente stavkirkene som noe mer enn religiøse forsamlingshus. Dette var i 1830-årene, og fra 1840-tallet og fremover tok særlig Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring (heretter Fortidsminneforeningen) opp kampen for å bevare og spre informasjon om disse særegne bygningene, som det på 1800-tallet av forskjellige grunner ble stadig færre av.⁵

Stavkirkene og for- og fremtiden

Stavkirkenes liv på 1800-tallet og utviklingen av det norske fortidsminnevernet mer generelt er det skrevet en hel del om (jf. note 4 og 5), også med fokus på 1800-tallets tidsforståelser og forhold til fortiden. I boken *From antiquities to heritage* viser for eksempel Anne Eriksen, med referanse til blant andre François Hartog og Reinhart Koselleck, hvordan en ny historieforståelse, eller et nytt historisitetssystem, altså måter å konseptualisere forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid, muliggjør nye måter å forstå for eksempel middelalderarkitektur på. Dette kommer til syne også med det begrepsmessige skiftet fra «antikviteter» til «fortidsminner». På 1800-tallet blir *forandring* og *transformasjoner* viktige historiske spørsmål, også når det gjelder forståelsen av arkitektur (Eriksen 2014:97–98). Eriksen viser dessuten hvordan J.C. Dahl, som etter

sigende var en av dem som førte til at Fortidsminneforeningen ble dannet,⁶ representerer en «overgangsfigur» mellom en antikvarisk og en mer moderne forståelse av middelalderbygninger (ibid.:84).

Også Arne Lie Christensen knytter fremveksten av fortidsminnevernet til dette nye synet på historien, som i utgangspunktet var et optimistisk syn:

Blikket var rettet framover, og utviklingen ble beskrevet som en kontinuerlig rekke med framskritt. Dette åpnet for nye muligheter [...] Men historismen dannet også grunnlag for *nostalgi* og fortidslengsel, og for tanker om kulturelt *forfall*. Alt hadde ikke nødvendigvis utviklet seg til det bedre, og mye var gått tapt (Christensen 2011:26).

Et veldig viktig element i det norske vernearbeidet på 1800-tallet var tanken og ideen om det nasjonale.⁷ Som kunsthistoriker Dag Myklebust sier, var det nok ikke akkurat tilfeldig at landskapsmaler Joachim Frichs (1810–1858) «Indbydelse til en Forening for Kunst- og Fortids-Levninger» – det som skulle bli Fortidsminneforeningen – ble publisert på fremsiden av *Morgenbladet* den 17. mai (1844) (Myklebust 1993:41). Innbydelsen er dessuten trykket i spalten ved siden av «Sang til den 17de Mai 1844. Mel.: For Norge, Kjæmpers Fødeland osv.».

5. Se særlig Wexelsen (1978) for mer informasjon om Dahls arbeid med stavkirkene, samt særlig Myklebust (1994) og Christie (1978) for mer om Fortidsminneforeningen.

6. Som Myklebust understreker: «J.C. Dahl er *ikke* Fortidsminneforeningens stifter!» (Myklebust 1993:25, orig. uthev.) Det at det var Dahl som skulle stå bak stiftelsen av Fortidsminneforeningen i 1844, var visst allerede i 1840-årene «allment kjent». I allfall er det en «x.» som i *Den Constitutionelle* 01.04.1845 har et behov for å påpeke at det er vel og bra at den «ærede Redaction» i *Morgenbladet* har understreket Prof. Dahls «Fortjenester» når det gjelder stiftelsen av «Selskabet til Norske Fortidsminders Bevaring» – dette bidrar jo til å «befæste Selskabets Credit». Men «x.» mener at det samtidig også kunne «været bemærket, at Stifteren af dette Selskab er Hr. Landskabsmaler Frich, der saaavel ved at have givet det første Stød hertil» og som «har lagt for Dagen en her til lands høist sjelden Omhu og Kjærlighed for Fædrelandets saa stedmoderlig behandlede Fortidsminder [...] at det vel fortjener at blive vitterligt, at Selskabets Oprindelse hovedsagelig skyldes denne Mand.»

7. Dette tas opp i f.eks. Christensen 2011:21–71; Christie 1994; Eriksen 1999:71–80; 2014:73–92; Hodne 1995; Seip 1998.

og blant mye annet kan vi i Frichs tekst lese at «[s]nart vil der ikke mere findes synlige Spor, af disse for Historien vigtige, for Fædrelandskjærligheden dyrebare, Minder» (Morgenbladet 1844).⁸

Eriksen skriver også om domkirkeruinen på Hamar og dennes «transformasjon» til et historisk og et nasjonalt monument: «[the ruin] represented national history and supported national claims to power and influence». Og videre: «Preserving ruins now meant safeguarding the national past; gaining knowledge about them correspondingly meant gaining knowledge about the nation» (Eriksen 2014: 78). Det samme gjaldt stavkirkene.

Selve stiftelsesmøtet for Foreningen til Norske Fortidsminde-mærkers Bevaring, som den altså til slutt ble hetende, ble holdt først 20. november 1844. En ivrig «Correspondent» i *Bratsbergs Amts Tidende* fra 25. november har skrevet et «referat» fra møtet som vedkommende tilsynelatende selv har vært på. Innbyderen Frich, som også var den som ledet møtet, fremhevet blant annet «det Vigtige i snarest muligt at søge at redde, hvad der kan reddes af Fortidens Minder, og at vække Folkets sands for hva man skylder i dette Henseende». Men samtidig var ikke Frich bare nostalgisk opptatt av fortiden; som middel til å vekke denne «Folkets sands», antyder han blant annet:

Udsendelse af en bygningskyndig Mand for at aftenge Tilbakestaaende mærkelige Bygninger, saat Almeenheden kan blive bekjendt med disse og at gjøre sig fortrolig med den eiendommelige norske Bygningsstil, hvorved man ogsaa kunde haabe for Fremtiden at erholde bedre Tegninger til nye Kirkebygninger, end dem der nu følges (Bratsbergs Amts Tidende 1844).

Det å bevare og å skaffe kunnskap om fortiden, dreide seg også om Norges fremtid.

Flere tider

Når stavkirkene blir sett og forstått på nye måter på 1800-tallet, og et mer eller mindre organisert apparat for kunnskapsinnhenting, kunnskapssirkulasjon og faktisk bevaringsarbeid dras i gang, settes også nettopp ulike tidsforståelser i spill og kommer til syne. Ett eksempel på dette har vi allerede sett, med den antikvarisk interesserte Anderson som møter en lokalbefolkning som – iallfall tilsynelatende – har et annet syn enn ham på hva «gammelt» egentlig er. Men stavkirkene kan knyttes til flere tider enn ulike historisitetsregimer. «Til forskjellige former for kunnskap hører forskjellige former for tid», skriver Helge Jordheim (2016b:96), og som kunst- og kunnskapsobjekter er stavkirkene verken entydige eller *entidige*.

Bakgrunnen for Jordheims påstand om forskjellige former for tid er en forståelse av at tiden aldri er én, men at vi alltid lever blant mange tider, så å si:

At any time in history there are elements, words, concepts, institutional structures, or social and political practices that are not 'in sync' with each other, because they feature durations, narrative structures, visions of the future or dreams of the past, rhythms, continuities or discontinuities that structure the relationship between past, present, and future in radically different ways (Jordheim 2017:66).

I artikkelen «Historiemedvetande, tidsregimer och synkronisering» kritiserer Jordheim blant annet Hartogs «historisitetsregim». Utgangspunktet for Jordheim er

8. Innbydelsen finnes i sin helhet i Myklebust (1993:41).

ikke bare at «den moderna tidsregimens kollaps leder över till en pluralitet av tider och temporaliteter», men at heller ikke det moderne historisitetetsregimet var så «enhetlig, monolitisk, linjär och teleologisk som man gärna vill föreställa sig» (Jordheim 2016a:171). Målet, mener Jordheim, må være å «komma fram till ett alternativt historicitetsbegrepp som bygger på en teori om multipla temporaliteter, som särskiljer sig genom sina teknologiska, materialle, disciplinära och politiska förutsättningar» (ibid.). Disse «multiple temporalitetene», eller «tidsregimene», som han også kaller det, forstår han som:

en uppsättning kollektiva temporal ordningar som manifesterar sig genom texter, teknologier, sociala praktiker etcetera, och som tillsammans utgör ett samhälles temporal dynamik i det att de kommer i takt eller otakt med varandra, hittar nya rytmer, synkroniseras och avsynkroniseras, råkar i konflikt med eller avlöser varandra (ibid.:172).

Og denne dynamikken, sier han så, «skulle i sin helhet kunna kallas för samhälles historicitet».

I et slikt perspektiv kan det «flertidige» ved stavkirkene forstås og studeres på flere nivåer. Mest grunnleggende kan nok stavkirkene som historiske monumenter forstås som et resultat av et skifte i et mer altomfattende historisitetetsregime (jf. Eriksen 2014; Christensen 2011). Men samtidig er det jo unektelig slik at stavkirkenes på midten av 1800-tallet også var knyttet til andre former for tid, med sine rytmer og tidshorisonter. Noen eksempler kan nevnes:⁹

For det første var stavkirkene som sagt forsamlingshus i små bygder, knyttet til inn-

byggernes dagligliv og rytme. Kirkeieierne, som i de aller fleste tilfeller var privatpersoner eller menighetene selv, var de som skulle sørge for vedlikehold av kirkene (Mørk 2003), og lokale bønder og håndverkere hadde kunnskaper om rutiner for eksempel tjærebreeing og utskiftning av spon på takene. Men kirkene var jo også *Guds hus* – med løfte om evig liv (eller fortapelse) og dommedag, og som del av et religiøst samfunn som strakte seg ut over det lokale. Samtidig var de kuriøse objekter og mål for reisende – som ikke nødvendigvis var like innforstått med det mer moderne synet på middelalderarkitektur. *Ballou's Pictorial Drawing-Room Companion*, et illustrert 1800-tallsmagasin utgitt i Boston, trykket for eksempel i 1857 en tegning av Borgund stavkirke sammen med en tekst hvor det blant annet stod: «The curious pile of buildings delineated in this picturesque sketch, is certainly an architectural anomaly. It appears to have been erected after the model of one of those card houses which children are delighted to pile story upon story» (Ballou's Pictorial 1857:309). Senere på 1800-tallet blir også stavkirkene turistattraksjoner, med de tidsperspektivene en slik praksis innebærer – både på et abstrakt og modernitetsteoretisk plan, men også helt konkret, i den forstand at en turistreise er en tids- og opplevelsesstrukturert aktivitet (Reiakvam 1997:22).

Og ikke minst hadde stavkirkene sine egen materielle tid, hvor blant annet råte, mugg og bygningsmessige skjevheter var en viktig del av hverdagen, sammen med vær og vind. I *Den Norske Rigstidende* 29. januar 1824, kan vi for eksempel lese at «[e]t sørgeligt Tilfælde er i Dag indtruffet her i Leerdal». Vinden fra nordvest hadde «imellem disse høie Fjelde sammen-

---

9. At kirkene i seg selv selvsagt er åpenbare «tidsknipper», med sine mange bygningsdeler og sitt inventar fra ulike tider, går vi ikke inn på her.

trængtes til usædvanlig stærke Kastevinde», og omtrent kl. 10 på formiddagen treffer et kast «med så Vælde imod Tønnums Hovedkirke, at denne lige til Grunden nedkastes og dens Bestanddele saaledes søndersplittes. [...] Det var en Stavekirke, hvilket ei bidrog Lidet til, at den skrækkelige Kastevind fik saadan Magt over Samme, at den først bragte Taarnet til at hælde, derpaa ligesom lettede det fra Jorden, og endelig omstyrtede den hele Bygning» (Den Norske Riksgstidende 1824).

Midt oppi dette ble dessuten kirkene altså objekter som skulle bevares og restaureres, noe som for så vidt også knyttet dem til mer politiske tidsforløp. Ett eksempel her er den lange prosessen med å få kjøpt og restaurert Hopperstad stavkirke, et prosjekt som startet i 1870-årene, og som ikke var fullført før nærmere 1890.¹⁰ Her måtte Fortidsminneforeningen forholde seg til både kommunestyremøter, meningsmøter, Stortingets frister, og annet. I 1878 ble for eksempel et «Andragende om Bidrag til Inkjøb av Hopperstad Kirke» til Stortinget levert for sent, fordi kommunestyret i Vik brukte for lang tid til å ta en beslutning, og «saken blev saaledes [...] udskudt». ¹¹ Senere, i 1882, gav Brennevinssamlaget i Bergen lovnad om støtte til at Hopperstad kirke kunne flyttes til byen, men dette ble det likevel ikke noe av, på grunn av dårlige økonomiske tider.¹²

Alt dette tatt i betraktning, kan vi altså si at stavkirkene var og ble knyttet til ulike tider, eller iallfall *rytmer*, som ikke alltid fulgte samme takt.

Synkroniseringsarbeid og tekster som tidsknipper

I sine arbeider om multiple temporaliteter, argumenterer Jordheim også for at gitt at samfunnet består av en mengde ulike tider, så finnes det også en hel del «synkroniserende praksiser»:

[...] synchronicity is never a given, but always a product of work, of a complex set of linguistic, conceptual, and technological practices of synchronization, which are found in every culture and at every time, but which have become especially dominant in that period of Western history that we often call modernity (Jordheim 2014:505–506).

Han sier også at, om dette er tilfellet, så burde historiske tider «be investigated in terms of a dialectics between nonsynchronicities, which might be phenomenological, epistemological, or ontological, as well as existential, political, and social, and the work to adjust, adapt, and control, in other words, to synchronize them» (ibid.:506). For Jordheim handler «synkronisering» altså blant annet om å «justere», «tilpasse», og «kontrollere», for «[å] synkronisere noe betyr altså å få det til å skje samtidig, følge samme tid, gå i takt, være 'i synk'» (Jordheim 2016b:89). Jordheim tar derfor også i bruk begrepet *tools of synchronization*, altså synkroniseringsredskaper. Selv har han, sammen med andre, særlig studert ulike historiografiske synkroniseringspraksiser (Jordheim 2017 og 2019), og (andre) redskaper for synkronisering av verden, som begreper og ulike sjangre; leksika, krono-

10. Se f.eks. Losnegaard (2001) og Christie (1878) for litt mer om Hopperstad.

11. Brev fra Bergensavdelingens formann, Bendix Bendixen (1838–1918) til ordfører i Vik, Distriktslege Meyer, 7. september 1878. Bergensavdelingens arkiv, mappe: «Hopperstad stavkirke 1872–1960», Statsarkivet i Bergen.

12. Brev til bestyrer av Universitetets Oldsakssamling, Oluf Rygh, fra konservator Anders Lorange, 06.03.1883. Arkiv: Kunsthistorisk museum, Universitetets Oldsakssamling, Brever 1828–1899 (Fag 4, boks 1).

logier, ordbøker, vitenskapelige tidsskrifter (Jordheim 2016b).

Og for vår del, eller altså stavkirkenes del, er det i nettopp i et slikt perspektiv at tekstene blir relevante. Det som skjer i løpet av andre halvdel av 1800-tallet, er som antydnet at stavkirkene gradvis «transformeres»: Fra å være i hovedsak gudshus og forsamlingssteder knyttet til en lokal kunnskapskultur, blir stavkirkene i løpet av århundredet også moderne kunst- og kunnskapsobjekter, knyttet til det nasjonale og internasjonale like mye som det lokale. Christensen skriver at stavkirkene på 1800-tallet gjennomgår en transformasjon «fra bøndernes livsverden og inn i en borgelig og estetisert kunstverden» (Christensen 2011: 64). Det Christensen sikter til her, er den konkrete, materielle forvandlingen stavkirkene gjennomgikk som følge av reparasjoner og restaureringer, men en like viktig del av arbeidet med stavkirkene på 1800-tallet kan sies å ha vært det jeg her skal kalle *teksthandlinger*. Etter at de første tekstene om stavkirkene ble publisert tidlig på 1800-tallet, ble det nemlig produsert og offentliggjort stadig flere publikasjoner av ulik art som på en eller annen måte formidlet noe om disse middelalderbygningene, ofte med illustrasjoner som bærende element: prospektsamlinger, oppmålingstegninger, kunsthistoriske tekster, arkitekturhistoriske tekster, debattinnlegg, populærvitenskapelige fremstillinger, og så videre.¹³ Tekstene var del og et resultat av den ekspanderende trykkekulturen på 1800-tallet – nå ble nye typer tekster tilgjengelig for nye typer lesere.

Disse sirkulerende stavkirkene festet på papiret var på mange måter nært knyttet til de faktiske stavkirkene rundt omkring i landet, siden tekstene ofte var produsert av mennesker som selv hadde tegnet og undersøkt

kirkene. Samtidig fikk visse bilder og beskrivelser lange liv i offentligheten, mens de faktiske kirkene levde *sine* liv (noe vi skal komme tilbake til). Mange av de som leste om eller så visuelle fremstillinger av stavkirkene, hadde dessuten aldri sett eller besøkt en slik kirke selv. I artikkelen «How do buildings mean? Some issues of interpretations in the history of architecture» argumenterer arkitekturhistorikeren William Whyte (2006) for at all arkitektur må forstås som mer enn bare selve byggverket – en bygning består av en rekke «forflytninger» eller «oversettelser» (*transpositions*); den blir planlagt, tegnet, bygget, brukt, forstått, fortolket, reparert, omfortolket, gjenbrukt og så videre. Whyte kritiserer her et vanlig arkitekturhistorisk syn på arkitektur der en bygning forstås som én tekst som kan «fortolkes». Poenget til Whyte, som er inspirert av Mikhael Bakhtin, er at alle bygninger heller må forstås som et mangfoldig *verk*, hvor selve bygningen bare er én del av det hele, mens like viktige deler av verket er forarbeider, bruk, fortolkninger, gjengivelser, avbildninger og så videre. I stedet for at man som arkitekturhistoriker forsøker å finne meningen med en gitt bygning, bør man forfølge forflytningene for å finne de mange meningene som manifesterer seg i de ulike sjangrene og praksisene hvor arkitekturen «gjøres». Nå er det strengt tatt ikke arkitekturhistorie som er i fokus i denne artikkelen, men Whytes perspektiv er likevel nyttig og interessant fordi det peker på at hvordan bygninger blir forstått, brukt og omfortolket er minst like viktig som selve materialiteten, eller kanskje heller: at forståelser og bruk er en *del av* og konstituerende for materialiteten. Stavkirkenes transformasjon på 1800-tallet hadde altså også det som i kulturhistorisk sammenheng gjerne kalles en *diskursiv* side, og det er først og fremst denne dirskursive

---

13. I Solbakken (2012) og Lidén (2005) står det litt mer om iallfall fortidsminneforeningens tekstpraksiser. Og også Eriksen (2014) tar utgangspunkt i tekster og diskursive praksiser.

delen av stavkirkenes 1800-tallsliv vi skal konsentrere oss om her, slik den manifesterer seg i tekst.

Men egentlig er det jo tid det skal handle om, og som sagt skal det i denne artikkelen argumenteres for at de mange sirkulerende stavkirketekstene kan sies å ha nettopp en *synkroniserende* funksjon. De er kanskje ikke redskaper i samme opplagte betydning som hos Jordheim – at kronologiske tabeller og leksika synkroniserer ulike tider er ganske åpenbart, men likevel: stavkirketekstene, skal vi se, både samler og «bærer i seg» en rekke ulike tider – de er «tidsknipper», og kan derfor fungere synkroniserende på ulike måter og nivåer. For å kunne si noe mer om hvorfor og hvordan tekster er slike «tidsknipper», er det

nyttig å gjøre et skille mellom på den ene siden *representerte* tider i teksten, og på den andre siden tekstens «egne tider» – et skille som på mange måter har å gjøre med et analytisk skille mellom teksten som «handling», og teksten som «kulturelt produkt»: Å studere tider i tekst, må nemlig nødvendigvis også innebære å studere tekster i tiden – tekster som kommunikative handlinger, hvor ulike tider eller rytmer representeres og kommuniseres i konkrete situasjoner. Men samtidig er tekster også et resultat av kulturell *praksis*, det vil si handlinger som altså baserer seg på eksisterende, delvis delte kulturelle ressurser, som sjangrer, i tillegg til at de også er del av en større kulturell kontekst enn bare en konkret kommunikasjonsituasjon.¹⁴

Vang stavkirke, trykket i Schiertz (1848).
Reproduksjon:
Nasjonalbiblioteket.

14. Tekstteoretisk bygger altså dette på et *dialogisk* syn på tekst og kommunikasjon. Se blant annet Linell (2009) og Asdal et al. (2008).

La oss så forsøke å konkretisere det hele, med et ørlite utvalg av de mange stavkirketekstene som sirkulerte i norsk offentlighet på 1800-tallet som empirisk utgangspunkt. I tillegg til at tekstene vi skal fokusere på har det til felles at de på ulike måter handler om stavkirker, er de alle visuelle – de består i stor grad av litografiske plansjer, som også er det elementet vi skal konsentrere oss mest om.

Prospekter og arkitekter

Det første verket vi skal se nærmere på, er en liten samling med norske prospekter laget av den tyskfødte kunstneren og arkitekten Franz Wilhelm Schiertz (1813–1887). Verket har tittelen *Mindeblade. Tolv Prospekter imellem Bergen og Christiania* og er trykket hos og utgitt av Georg Prahl i Bergen i 1848. I artikkelen «Prospektet og prospektmaleriet i Norge», skriver kunsthistorikeren Dag Sveen at «[d]et karakteristiske for prospektet [...] var det saklige og informative i gjengivelsen, fremkommet gjennom den grundige gjengivelsen av detaljer (dette gjelder først og fremst for bygningene; gjengivelsen av den omkringliggende natur var ikke alltid av så stor betydning)» (Sveen 1988:43). Generelt sett ble prospekter forstått som en viss type landskapsbilde, der målet var en objektiv og nøktern gjengivelse av et partikulært landskap (ibid.:42). I Schiertz' lille samling av landskaper på hovedveien mellom vest og øst i Norge, finner vi avbildet to stavkirker, Borgund og Vang, hvor det under sistnevnte står spesifisert at denne ble flyttet til Schlesien i 1842.

Det at Schiertz' samling har ordene *Mindeblade* og *prospekter* i tittelen, gjør at vi kanskje tenker at det her er snakk om å minnes det Schiertz og andre reisende

faktisk har sett på en tur mellom Christiania og Bergen, selv om altså Vang ikke lenger er å finne der den en gang stod. Og ja, i en introduksjon til et lignende, men riktignok noe senere, svensk verk, *Nordiska taflor*, står det nettopp om denne typen verk at det har som mål å «framkalla intresse för Nordens naturskönheter och föra dem tillgängliga för en hvar, antigen de med tillhjälp af teckningen återkallas i minnet hos dem, som själfva sett dem med egna ögon, eller de framträda på papperet som någonting nytt och hittills obekant för betraktaren» (Bonnier 1865:omslaget).

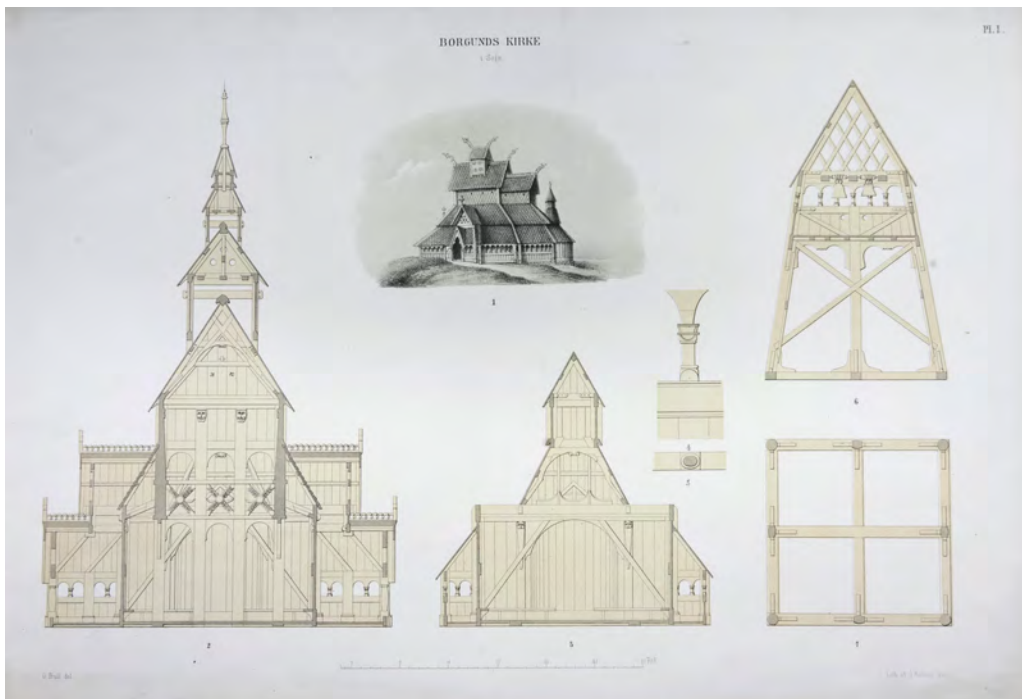
Schiertz hadde absolutt sett kirken i Vang – han var faktisk både med på å dokumentere den og å rive den ned, samt flytte den til det som i dag er Karpacz i Polen.¹⁵ Det mest interessante med litografiet av Vang, er imidlertid at kirken mest sannsynlig ikke har sett slik ut i det hele tatt, eller iallfall ikke på lang tid – Schiertz' tegning er basert på en skisse laget av nevnte billedkunstner J.C. Dahl, som for øvrig var den som sendte Schiertz til Norge i første omgang – nettopp for å tegne stavkirker.¹⁶ Det Dahls skisse så viser, og dermed Schiertz tegning, er Vang stavkirke som den *antageligvis* har vært – i fortiden.

På denne tiden, altså på midten av 1800-tallet, hadde som sagt stavkirkene så vidt begynt å bli anerkjent som viktige historiske monumenter i Norge, nettopp som *fortidsminner* – iallfall blant kunstnere og akademikere. Det at Schiertz i *Mindeblade* så presenterer nettopp det *fortidige* ved Vang stavkirke, er sånn sett kanskje ikke overraskende. Norge var en relativt ny stat, men som sagt var det viktig å vise at Norge også var en nasjon med en *historie*.

Ser vi imidlertid nærmere på bildet av Borgund stavkirke, er denne tilsynelatende

15. For en utfyllende redegjørelse for stavkirken i Vangs flytting til Polen, se Berg (1980).

16. Om J.C. Dahl og hans arbeid med og for stavkirker, se særlig Wexelsen (1973).

Borgund stavkirke av G.A. Bull. Vedlegg til Fortidsminneforeningens årsberetning 1857. Reproduksjon: Reubke/NTNU Universitetsbiblioteket.

avbildet «som den er», eller altså: som den var i 1848, når det kommer til bygningsdetaljene. Men noe romantisk er likevel fremstillingen; den faktiske kirken, trolig oppført før 1200, bar som de fleste stavkirker på 1800-tallet preg av sine mange år ute i vær og vind – stadig var det behov for vøling og tjærebreing, og ikke minst nye vindusruter.

Vi kommer snart tilbake til Schiertz, men først litt mer om fortidens fortidsinteresse: La oss se på en ganske annen type publikasjon, det vil si, del av publikasjon, nemlig noen litografiske plansjer utgitt som vedlegg til Fortidsminneforeningens årsberetning i 1857. Fortidsminneforeningens årlige beretninger bestod på denne tiden blant annet av beskrivelser av antikvariske eller historiske «funn» som personer tilknyttet foreningen hadde gjort på diverse reiser rundt omkring i landet, i tillegg til at årsberetningen alltid inkluderte noen litografiske plansjer. Årsberetningen fra 1857 kom med to slike, som begge viser

Borgund stavkirke, i tillegg til en plansje med tilhørende tekst om kirken. Den som hadde utført tegningene, var arkitekten Georg Andreas Bull (1829–1917), som i 1850-årene ble sendt ut av Fortidsminneforeningen for å måle opp og lage skisser av flere stavkirker. På plansjene det er snakk om, ser vi altså den samme Borgund stavkirke som i Schiertz' publikasjon, men likevel ikke: Bulls tegninger, bestående av kirkens plan og flere snitt, er nemlig en teknisk og arkitekturfaglig gjengivelse av bare de delene av stavkirken han anså som originale deler fra middelalderen. Basert på dette har han så også laget en liten rekonstruksjon av hvordan kirken antageligvis så ut i middelalderen.

Går vi så tilbake til Schiertz' arbeid, med de to stavkirkene fra forskjellige tider, er det interessant å se på også de andre prospektene i samlingen: Her finner vi lite historie – de fleste andre bildene viser stort sett «siste skrik» innen norsk veiingeniørkunst, som for eksempel Stalheimskleiva fra

1843, et på den tiden imponerende veiannlegg bygget under ledelse av offiser og veiingeniør Henrik Christian Finne (1762–1870).

De stadig forfallende, og når det gjelder Vang til og med ikke-eksisterende, stavkirkene, blir altså i Schiertz' verk synkronisert med – og i – et moderne Norge. Når det gjelder Bulls arkitekttegninger, derimot, kunne vi nesten si at stavkirken nærmest er tatt *ut av* tiden, eller at Borgund stavkirke her synkroniseres med en tilsynelatende «universell» vitenskapelig tid, som for Bull og hans kollegaer, med polyteknisk utdanning fra Tyskland, også var fremskrittets tid (Christie 1991:31). Bulls tekniske interesse i stavkirkens konstruksjon var også et resultat av den nevnte interessen i en ny, nasjonal (kirke)arkitektur i Norge – det handlet om å synkronisere en fjern fortid for å bruke den i og for en fremtid.

Norge fremstillet

Et slikt «synkroniserende arbeid» er enda tydeligere i det tredje verket jeg her skal bringe inn, og som er det verket jeg i hovedsak skal konsentrere meg om i det følgende, nemlig Christian Tønsbergs *Norge fremstillet i Tegninger* (heretter bare *Norge fremstillet*), utgitt 1846–1848.¹⁷ Dette er på sett og vis et samme type verk som *Mindeblade*, da det er en samling norske prospekter ordnet «langs» tre forskjellige reiseruter i Norge. Men Tønsbergs verk er likevel langt mer ambisøst, omfattende og forseggjort – førsteutgaven består av hele 82 plansjer. Etter at denne utgaven var komplett i 1848 – altså samme år som *Mindeblade* kom ut – kom dessuten verket i flere omarbeidede utgaver.¹⁸ Bildene i *Norge fremstillet* hadde dessuten alle tilhørende tekster av varierende

lengde, noen så lange som seks sider. Forfatteren var eventyrsamlere og naturforskeren Peter Christen Asbjørnsen (1812–1885) og fra andreutgaven også historikeren Peter Andreas Munch (1810–1863). Disse tekstene kan for oss i dag fremstå som en besynderlig sammensetning av fag, myter og folkediktning, eller som kunsthistorikeren Niels Messel sier det:

Teksten til *Norge fremstillet i tegninger* fremstår [...] som en spennende blanding av eventyr og vitenskapelighet. Det norske ingeniørvesenets nyeste veiprojekter og stedlige næringsveier presenteres med samme entusiasme som sagn og historiske hendelser knyttet til de ulike stedene som oppsøkes på reisen (Messel 1990:196).

Men tekstene inneholdt også mer «politiske» og dagsaktuelle elementer, som for eksempel denne passasjen i teksten om Heddal stavkirke:

Hr. Landskabsmaler Calmeyer, der i denne sommer har besøgt og taget en omhyggelig tegning af Hitterdals kirke, beretter, at den er faldefærdig, og at den efter al Sandsynlighed styrter sammen, hvis der ikke inden kort foretages Noget for vedligeholdelsen af dette nationale Monument (Tønsberg 1848:89).

Ikke minst har forfatteren også flere steder fått med viktig informasjon for reisende. I teksten om Nærødalen i indre Sogn, med sine «3000 Fod høie Klippemure», får vi følgende aktuelle advarsel: «At disse [klippemurene] ogsaa kunne blive farlig for den Reisende saae vi paa to Steder, hvor fra Klippevæggene var nedstyrtet uhyre Blokke,

17. Verket kom, slik det var vanlig på denne tiden, heftevis, og utgivelsen var basert på abonnementsordrer.

18. Se Messel (1990) for en komplett oversikt over utgaver og plansjer.

Heddal stavkirke etter et maleri av Hjalmar Kierulf. Her fra Tønsberg 1889. Reproduksjon: Nasjonalbiblioteket.

der havde ødelagt Veien, som nu netop igjen var sat istand» (ibid.:19).

I *Norge fremstillet* samles dermed mytisk tid, vitenskapelig tid, politisk tid – og til og med dagsaktuell reisetid i ett og samme verk – synkronisert i et tekstlig tidsknippe.

Men som antydnet over, fungerer ikke tekster synkroniserende bare gjennom denne åpenbare, og noe analytisk banale, sammenbuntingen av ulike representerte tider på papiret – tekster synkroniserer også på et heller abstrakt plan, gjennom nevnte tekstens «egne tider».

Tekstens tider

Norge fremstillet ble i sin tid feiret som en unik, ny og banebrytende publikasjon, både på grunn av omfanget og kvaliteten på litografiene – og ikke minst på grunn av den likevel overkommelige prisen. De 1200 eksemplarene av førsteutgaven ble raskt utsolgt, og allerede i 1853 startet utgivelsen

av en ny og delvis endret utgave, denne med 71 litografier og med tyske og engelske tekster i tillegg til norsk. Men Tønsbergs prosjekt var likevel på mange måter slett ikke *nytt*. Flere av bildene var trykket og publisert i tidligere verker, fra ulike tider, slik som for eksempel bildet av Borgund stavkirke i Tønsbergs andreutgave. Dette er det samme bildet av Borgund som finnes i J.C. Dahls (1837) store stavkirkeverk, *Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inner Landschaften Norwegens* – det første arkitekturfaglige verket om stavkirker som ble publisert (Christie 1994:15). Og kunstneren er ikke overraskende Schiertz.

Heddal stavkirke, som finnes både i den første og i senere utgaver av *Norge fremstillet*, er basert på et maleri av kunstneren Hjalmar Kierulf (1815–1847). Ellers strekker bildene seg tidsmessig fra 1780-årene til rett før verket ble publisert – mange av landskapene i *Norge fremstillet* er etter landskapsmaler

Frichs reiser på 1840-tallet (Messel 2008:83). Frich hadde for øvrig vært elev av J.C. Dahl.

De nevnte tekstene av Asbjørnsen og Munch er ikke bare en interessant kombinasjon av fag og fabel – som de fleste tekster er *Norge fremstillet* på mange måter en *flerstemmig* tekst, som dermed er *flertidig* også på andre måter: Forfatterne bygger fremstillingene sine på en rekke tidligere tekster fra forskjellige tider, skrevet av både utenlandske og innenlandske forfattere. Særlig var Jens Krafts *Topografisk-statistiske Beskrivelse over Norge* en god kilde å ty til, og flere steder er store deler av teksten faktisk hentet nærmest direkte fra andre forfattere (Messel 1990:196). For stavkirkenes del var selvfølgelig Dahls (1837) stavkirkeverk uunngåelig. De mange stemmene fra ulike tider arrangeres altså i *Norge fremstillet* som nærmest en bakhtinsk polyfoni,¹⁹ men likevel blir ordene og bildene, alle med sine egne historier, her vevd sammen som i et tilsynelatende sømløst hele.

Dessuten: Det å publisere en slik samling av plansjer og tekst var jo ikke noe Tønsberg hadde funnet på helt av seg selv. *Norge fremstillet* skriver seg inn i en lang tradisjon og er en manifestasjon av gjenkjennbare tekstlige praksiser – sjangre, slik som for eksempel *Voyage pittoresque*-sjangeren. Det kanskje mest forbilledlige, og ikke minst imponerende, verket her, var det 25 bind store *Les Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France*, utgitt i årene 1820–1878. Men Tønsberg var også direkte inspirert av den omfattede *Voyages de la Commission Scientifique du Nord*, utgitt i Paris 1842–1856, som var den største samlingen av litografier av norske motiver på 1800-tallet. Tønsberg brukte faktisk ni av disse litografiene i sitt eget verk (Messel 1990:189).

Hopper vi en liten tur tilbake til Bulls tegninger i Fortidsminneforeningens årbok, ser vi også her en tekstpraksis relatert til en tradisjon, med planprosjeksjoner og snitt hentet fra arkitektonisk praksis (Solbakken 2012:12). I Norge var det som sagt J.C. Dahl, gjennom Schiertz, som først innførte denne typen illustrasjonsverktøy, og Dahl var godt kjent med andre europeiske plansjeverker og hva som krevdes for å lage fagmessig tilfredsstillende oppmålingstegninger. Dahl, og de som kom etter, brakte stavkirkene inn i europeisk arkitekturforskning. De mer perspektivistiske fremstillingene av stavkirkene er også detaljerte og viser de enkelte bygningsdelene og deres relasjon til konstruksjonssystemet, men denne typen tegninger tar tydelig utgangspunkt i maleritradisjonen (Christie 1994:15–16.) Innsamlingen av kunnskap om stavkirkene handlet altså ikke bare om nasjonale særtrekk: det handlet også om å komme i takt med en europeisk kunnskapskultur.

Men Tønsbergs og Fortidsminneforeningens publikasjoner var i tillegg unike, utgitt i en spesifikk historisk situasjon.²⁰ Tønsberg, for eksempel, så ikke bare bakover mot det som hadde vært – han, som andre, rettet også blikket fremover. For eksempel er litografiene utført hos et av Nordens ledende og mest moderne litografiske verksteder på den tiden, nemlig Em. Bærentzen & Co.'s lithografiske Institut i København. Og som sagt inkluderer også Tønsberg, fra andreutgaven og senere, oversettelser av teksten til tysk og engelsk – en ganske tydelig rettethet mot et nytt markedsegment: utenlandske turister. Faktisk gir Tønsberg i 1881 ut en egen lommeutgave tiltenkt nettopp reisende.

Vi må heller ikke glemme at iallfall *Norge fremstillet* faktisk var en stort salgs-

19. For teori og empiri vedrørende både flerstemmighet og polyfoni i tekster, se f.eks. Tønnesson (2002), Tønnesson (2004), Asdal et al. (2008:281–304), samt selvfølgelig Bakthin (1998).

20. Se Asdal et al. (2008:203–220) om forholdet mellom sjangerkonvensjoner og sjangerforhandlinger.

suksess, gitt den tidens målestokk for slikt. Fortidsminneforeningens årbøker hadde kanskje en mindre leserskare, men årbøkene ble distribuert til alle foreningens medlemmer, som de første tiårene etter oppstarten på sitt meste bikket 1000 (Nicolaysen 1894:12). Og ifølge den daværende riksantikvaren Harry Fetts svært så feirende fortelling i anledning Fortidsminneforeningens 100-årsjubileum, var medlemmene et representativt utvalg av landets befolkning:

[D]et mest karakteristiske ved bevegelsen [...] [var] det brede, demokratiske grunnlag ved starten. Byggmestere, murmestere, tømmermenn, bokbindere, bakere, boktrykkere, hattemakere var straks med. Også en spisemester, en mekanikus, en fisker, [...] en vaktmester, en stadsveier. Med andre ord hele det norske samfunnet interesserte seg i 1844 for fortidsminner og deres bevaring (Fett 1943:8).

At hele det norske samfunnet i 1844 interesserte seg i fortidsminner, vet vi jo at ikke er riktig. Og Fett skriver da også noen sider senere at foreningen i tidlige år slet med «en villedet opinion som ytret sig i et alment kulturbarbari med selvgod ødeleggelse av aldersverdier» (ibid.:19). Men i denne «villedede» offentligheten sirkulerte tekstene tross alt, og sammen med de mange andre tekstene om stavkirker og tilsvarende fortidsminner, bidrog de publikasjonene som her har blitt omtalt til å forme forståelsen og bruken av disse bygningene. Sånn sett kunne vi også si, mer eller mindre løselig i tråd med Benedict Andersons teori om forestilte fellesskap (Anderson 2006), at tekstene var med på å synkronisere en norsk offentlighet.²¹

Det de empiriske eksemplene ovenfor er ment å vise, er altså på den ene siden hvordan disse tekstene samler og synkroniserer flere av de ulike tidene og rytmene som stavkirkene er del av og relateres til. Men fordi tekster er del og resultat av mer overordnede kulturelle og samfunnsmessige praksiser, med *sine* tider, rytmer og tids-horisonter, fungerer tekstene-som-praksis også synkroniserende på flere andre måter: De er flerstemmige (og dermed flertidige) i sin intertekstualitet. Samtidig føyer tekstene seg inn i en rekke og en tradisjon av tidligere, europeiske, sjangre, noe som igjen innordner stavkirkene i visse typer kunst- og kunnskapspraksiser, som var viktige i en moderne stat. Og det at publikasjonene dessuten er knyttet til den nye trykkulturen på 1800-tallet, og ikke minst et nytt markedssegment (turister), gjør at stavkirkene gjennom tekstpraksisene, tilpasses – og tilpasser – en voksende offentlighet.

Dermed kan vi si at det synkroniserende med tekstene er at de som tidsknipper på mange vis «ensretter» og tilpasser stavkirkene, fordi de bunter sammen alle disse ulike tidene på sidene i et tilsynelatende uniformt hele. Men de er ensrettede også i den forstand at visse tider, eller tidsforståelser, rett og slett ikke er med: Hvor er det egentlig blitt av den lokale kvinnen som åpnet Borgund stavkirke for Anderson, eller riktigere: hvor er det blitt av den lokale kvinnens tid? Og hvor er bøndernes kunnskaper om væling og vern mot vær og vind? – Dette er dessverre spørsmål som må besvares et annet sted. Men med alt over sagt, kan vi uansett – iallfall om vi legger godviljen til – si at med sirkulasjonen av disse «tekstlige tidsknippene» i en ny og voksende norsk offentlighet, så ble de kalde,

21. En beslektet argumentasjon finnes i historiker Iver Tangen Stensruds (2018) avhandling, *The magazine and the city*. Her viser Stensrud blant annet hvordan Christiania ble fremstilt og formet som en moderne europeisk by i og med den illustrerte pressen på 1800-tallet.

upraktiske stavkirkene, tyngede av tidens tenner der de stod i små bygder hvor tiden var lokal og knyttet til slekters gjøren og gang og årets rytmer, synkronisert både med et moderne kunnskapssyn, og med Norges «store fortid» og forhåpentlig lyse fremtid – synkronisert med en gryende nasjon i Europa.

Det trykte og det bygde

Dette høres jo på mange måter vel og bra ut, men innledningsvis ble det nevnt at tekster også kan være produsenter av usamtidighet. Et «knippe» av tid, impliserer jo et slags samarbeid, eller en velordnet samling – ensretting, som hevdet over. Men er det virkelig slik at det å «samlokalisere» noe, i dette tilfellet tider på sider, nødvendigvis innebærer synkronisering og ensretting? Det er jo unektelig også slik at samlokalisering like gjerne kan synliggjøre at et mangfold av tider nettopp ikke er «i synk».

Jordheim bruker Kosellecks begrep om «det samtidiges usamtidighet» (*die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*), et begrep som også blitt oversatt til engelsk som blant annet «the synchronicity of the non-synchronous» (Jordheim 2017:66). I tillegg side-stiller han som sagt «multiple temporaliteter» med «tidsregimer», som altså skal forstås som en «montasje» av kollektive temporale ordninger, som er i takt og utakt med hverandre og som kan synkroniseres og «usynkroniseres» (Jordheim 2016a). Men som nevnt over, så definerer han også det å være synkronisert som at noe *skjer samtidig, at det følger samme tid, eller går i takt* (Jordheim 2016b:89), og dette forutsetter jo ikke bare flertidighet, men også en form for *entidighet*. Det vil si at det som var tider ute av takt, nå på en eller annen måte er blitt

«samme-tidig». Dette må jo da også være ethvert synkroniseringsarbeids mål, selv om det altså ofte viser seg å være vanskelig å få til i praksis. Slik jeg leser Jordheim er altså samtidig usamtidighet og synkronisitet, slett ikke det samme, selv om de henger sammen.

Analytisk sett kan det derfor være nyttig ikke bare å skille mellom det at a) historien alltid består av mange tider, og det at b) samfunnet derfor er et resultat av et stadig pågående og mer og mindre vellykket synkroniseringsarbeid – vi trenger også et begrep for å beskrive *resultatet* av synkroniseringsarbeidet, som vel jo vil være noe «mer enn summen av» tidene som går i takt? Hvilket takt er det de følger, eller har blitt justert inn i? Ettersom synkroniseringsarbeid som sagt er en tilsynelatende evigvarende prosess, vil nok ofte dette resultatet i praksis heller være et «ideal»²² å strebe mot, enn en faktisk realitet – en «idé som leves på».²³ Strengt tatt er det vel nettopp et slikt begrep Jordheim prøver å lansere med «tidsregime»-begrepet, men dette er imidlertid ikke helt entydig (i de tekstene jeg har referert til her). Likevel kan begrepet passe godt for mitt formål – et regime kan jo være både et styre og et sett levereregler, som begge sam- og innordner.

Når det gjelder det påståtte, tekstlige (synkroniserings)arbeidet som bidrog til å gjøre stavkirkene til moderne kunnskapsobjekter og historiske og nasjonale monumenter i en norsk offentlighet, har jeg ovenfor argumentert for at det sam- og innordnende er et moderne nasjonsbyggingsregime – nasjonalstatens tidsregime. Men like fullt forblir dette, når det gjelder stavkirkene, delvis også bare et ideal – synkronisiteten glipper stadig unna – av flere grunner. Og disse grunnene har både med tekstene og stavkirkenes mange tider å

22. Uten at det nødvendigvis er positivt for alle involverte.

23. Inspirert av tittelen til boken *Ideer vi lever på. Humanistisk viden i videnssamfundet* (Colin og Faye 2008) – her brukt noe ute av kontekst.

gjøre, og ikke minst har det å gjøre med forholdet mellom det trykte og det bygde.

For det at tekstene ikke bare representerer tid, men altså også er *i* tiden, der de gjør en type retorisk handling som vedrører de konkrete stavkirkene der ute i verden, gjør nemlig relasjonen mellom det trykte og det bygde – tekstene og tingene – interessant og relevant.²⁴ Dette gir jo også mening om vi tar utgangspunkt i tidligere nevnte Whytes forståelse av arkitektur som et helhetlig verk, bestående av mer enn bare selve den materielle bygningen. Det er kanskje mulig å argumentere for at de sirkulerende stavkirkene på mange måter er både synkroniserte og perfekt preserverte på papiret,²⁵ men denne sirkulasjonen fører også til ulike former for usynkronisitet, eller i det minste «forsinkelser» i forholdet mellom tekst og ting. Det kommer selvfølgelig i stor grad an på den konkrete teksten, men noen publikasjoner har definitivt et mål om å være *up to date*: Tønsbergs reiseutgave fra 1881, for eksempel, anbefaler den reisende å ta en titt på den interessante stavkirken i Ål. Men om noen faktisk skulle legge ruten til Ål for å få sett kirken, ville de blitt skuffet – stavkirken ble revet året før.

Et annet eksempel på usynkronisitet som kommer til uttrykk i en tilsynelatende synkroniserende tekst, finner vi i Tønsbergs andreutgave av *Norge fremstillet*. Som sagt var tilstanden til Heddal stavkirke i førsteutgaven heller dårlig – noe måtte gjøres! Og i andreutgaven er det faktisk gjort: «Kirken, der for faa Aar siden var saa forfalden at den var sin Undergang nær, blev da ved Foranstaltning af Selskabet for

norske Oltidsminders bevaring underkastet en gennemgribende Restauration» (Tønsberg 1855:upaginert, tekst om Hiterdals Kirke). At restaureringen var gjennomgribende skal være sikkert og visst, og slett ikke alle var enige om at den var til den beste. For eksempel hevder en «Engelskmand» i en artikkel i *Christiania-Posten* 30. oktober 1854 at «den saakaldte Restauration af Hiterdals kirke» var av en sånn art at «Direktionen for 'Norske Oltidsminders Bevaring' [...] hjertelig burde skamme sig» (*Christiania-Posten* 1854). Kirken fikk altså et ganske så annerledes utseende, og var i realiteten slett ingen middelalderkirke mer, utseendemessig sett, med store vinduer og interiør i en blanding av empire og sveitsersstil (Christensen 2011:58–59). Men på *litografiet i Norge fremstillet*, er det den samme gamle middelalderkirken vi ser, faktisk er det nøyaktig det samme bildet som i førsteutgaven.²⁶

Jeg innledet med et sitat av Sir Anderson, som bare er én av mange engelskmenn som har fattet interesse for Borgund stavkirke. La oss som et ytterligere eksempel på forholdet mellom det trykte og det bygde, se på en plansje publisert i *The Building News* 9. februar 1877.

Plansjen (neste side) viser altså «Borgund Old Church», og forlegget er en tegning av arkitekten Georg Canning Richardson. Det medfølger også en liten notis om kirken, som starter med setningene: «There exists in Norway a series of wooden churches of great interest to the antiquary. The subject of our sketch is, perhaps, the most curious of them all»

24. Denne artikkelen baserer seg for øvrig på mitt phd-prosjekt, som har vært knyttet til det overordnede prosjektet *The printed and the built. Architecture and public debate in modern Europe*, hvor nettopp forholdet mellom det trykte og det bygde har vært i fokus. Se: <https://theprintedandthebuilt.wordpress.com/> (lest 11.09.2018). Se dessuten Hvattum og Hultzsich (2018).

25. For mer om «ikonografisk preservering» se Choay (2001) og Eriksen (2014:48).

26. Dette kan åpenbart diskuteres, da «hver eneste Plade er fra nyt tegnet og lithographeret» (Tønsberg, sitert i Messel 1990:203), men motivet er altså nøyaktig det samme.

БОРГУНД ОЛД ЧУРЧ:
 ПЕРС. ЛАНДШАПОВЕР:
 РОДШЛАХ:

БРЕКЕНЕР ВУ
 ГЕО. САНДИНГ РИЧАРДСОН:
 1876:

Borgund kirke, tegning av Geo. Canning Richardson. Trykket i The Building News 9. februar 1877.

Reproduksjon: Riksantikvaren.

(Richardson 1877). Tegningen viser både en planskisse og en perspektivistisk gjengivelse av hele kirken i et landskap. Studerer vi plansjen nærmere, ser vi at grunnplanet tilhører den angivelig middelalderske kirken, mens selve kirken ser ut til å være avbildet som den faktisk var i 1876. Men i 1876 så kirken slett ikke slik ut lenger – den var blitt

reparert og restaurert tidlig i 1870-årene. Og hvordan så den så ut i 1876? Jo, mer eller mindre som den ovenfor nevnte arkitekt Bulls rekonstruerte middelalderkirke publisert i 1857. Her ser vi med andre ord nok en form for «synkronisering», men denne gangen ikke bare mellom tider på papiret, men faktisk mellom materialitet og tekst. Morsomt nok er dette for så vidt også tilfellet med Heddal, som altså ble restaurert i 1851–i 1950-årene ble kirken tilbakeført til sånn den hadde vært før restaureringen.

Nye tider?

Det som blant annet har blitt hevdet i denne artikkelen er at en rekke tekster var med på å synkronisere stavkirkene inn i et nasjonalstatens tidsregime. Det er en hel del problematisk ved det å argumentere for at tekster synkroniserer noe ute i verden, uten å problematisere verken avsenderintensjon eller resepsjon. Men poenget her har nettopp vært å vise at det som tilsynelatende kan fremstå som synkronisert og fiksert på papiret, ikke nødvendigvis er like enhetlig og entidig når tekstene blir forstått som konkrete teksthendelse og som del av konkret arkitektur. Da blir det tydeligere hvordan tekstene også fremviser og produserer usynkronisitet. Det kanskje mest interessante når det gjelder stavkirkene, er imidlertid at synkroniseringsarbeidet kan sies å ha foregått både materielt – gjennom reparasjoner, ombygginger, restaureringer og lignende – og altså diskursivt, gjennom de mange sirkulerende tekstene. Og – ikke minst – at relasjonen eller dynamikken mellom *mellom* det materielle og det diskursive dermed stadig er skiftende; at det trykte og det bygde går stadig inn og ut av synk.

Den tilbakevendende Borgund stavkirke er også kirken vi her skal avslutte med. I det ovenfor siterte svenske verket *Nordiska Taflor* finnes et bilde og en liten tekst om denne

kirken, hvor det blant annet står: «Oaktadt denna kyrka nu burit 700 vintrars tunga snö, och oaktad 700 somrars glödande sol bränt på det bruna trävirket, står hon likväl [...] lika stolt og förnäm, ovidrörd af tiden» (Bonnier 1865:44). At Borgund kirke på denne tiden var helt «ovidrørt af tiden», var nok, som vi også før har vært inne på, ikke helt tilfellet. Iallfall er kirkens tilstand fem år senere, to år etter at en ny og moderne kirke (inspirert av stavkirkeformer) var vigslet like ved, og Fortidsminneforeningen har fått kjøpe den gamle, tilsynelatende heller dårlig. Iallfall har skolelærer N. O. Rødning den 26. april 1870 funnet det for godt å sende et brev til «Bestyrelsen for Opbevarelse for norske Oldtidsminder», hvor han beklager seg over kirkens dårlige stand. Nesten hver dag på vei til og fra skolen ser han denne kirken, «dog ikke med den Fornøielse som man kunde have» – kirken har ikke noen verge eller tilsynsman i nærheten slik som før, «hvilket er Kirken til ikke liden Skade og Vanære»: Snøen og snøsmeltingen fører til vann og følgelig forråtnelse på gulvet i svalgangen; porter blir stående åpne, til glede for «Kreaturer» som dermed går «lige ind i Svalerne for at finde Lej og nedlægge der sine Skarn til Ækkelhed for de mange Reisende»; vinden fører med grus seg fra gravene, som ødlegger vinduene slik at fuglene får fri inngang; og ikke sjelden «[n]edriver ... Stormen Spaaner fra Taget, der foraarsager Dypning i Kirken».²⁷ På grunn av mangel på tilsynsman har dessuten ikke kirket vært tjærebredt på mange år – det vanlige er hvert andre eller tredje.

Her er det (igjen) naturens tid som fører fortidsminnet fra middelalderen ut av synk, samt det faktum at Fortidsminneforeningen

ikke har sørget for en lokal oppsynsperson. Senere skal også et økende antall turister bli en utfordring – Å beholde stavkirkene som fortidsminner var et pågående synkroniseringsstrev også etter at de var «reddet», og er det fremdeles i dag, selv om stavkirkene er blitt verdensarv²⁸ og det ikke lenger er nasjonsbyggingsregimet som setter takten. Nå er det blant annet klimaendringes tid som utfordrer synkroniseringsarbeidet.²⁹ Tekster produseres det likevel fremdeles, i form av scenarier, rapporter, sikringsprogrammer, verdensarvtekster, og mye annet. Så dem kommer vi ikke unna, og dermed kommer vi heller ikke unna alle tidene på sidene, og det til ulike tider samtidige og usamtidige både ved sidene og ved stavkirkene selv.

Litteratur

- Anderson, Benedict 2006 [1983]. *Imagined communities*. [3. reviderte utgave.] London, Verso.
- Anderson, Charles H. J. 1853. *An eight weeks' journal in Norway, &c. in 1852, with rough outlines*. London, Francis & John Rivington.
- Anker, Leif 2005. *De norske stavkirkene*. Oslo, Arfo.
- Anker, Leif 2016. Mellom tempel og kort-hus. Stavkirkene og forskningen. I Bakken, Kristin (red.). *Bevaring av stavkirkene. Håndverk og forskning*. Oslo, Pax, s. 135–166.
- Asdal, Kristin, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rem og Johan L. Tønnesson 2008. *Tekst og historie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bakhtin, Mikhail 1998. *Spørsmålet om tale-*

27. Brev fra skolelærer N. O. Rødning til Hr. Pastor H[enning] F[rimann] Dahl, 26.04.1870. Arkiv: Fortidsminneforeninges arkiv, Oslo. Mappe: Borgund.

28. Dvs. Urnes stavkirke er blitt verdensarv.

29. Jf. Riksantikvarens prosjekt «Hvorledes sikre og forvalte norske kirkebygninger i fremtidens klima». <https://niku.no/2017/06/sikre-forvalte-norske-kirkebygninger-fremtidens-klima/> (lest 11.09.2018).

- genrane*. Oversatt og med etterord av Rasmus T. Slaattelid. Bergen, Ariadne Forlag.
- Berg, Arne 1980. Stavkyrkja frå Vang og hennar lange ferd. *Årbok 1980*, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, s. 105–140.
- Bonnier, Albert 1865. *Nordiska taflor. Pittoreska utsigter från Sverige, Norge och Danmark*, B. 1. Stockholm, Albert Bonnier.
- Christensen, Arne Lie 2011. *Kunsten å bevare. Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*. Oslo, Pax.
- Christie, Håkon 1978. Da fortidsminnesmerkeforeningen reddet stavkirkene. *Årbok 1978*, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, s. 43–62.
- Christie, Håkon 1994. *Til felts mot forfall. Med målebånd og skissebok i Fortidsminneforeningens tjeneste*. Oslo, Nasjonalgalleriet, Kobberstikk- og håndtegningsamlingen.
- Choay, Françoise 2001. *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dahl, J.C.C. 1837. *Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inner Landschaften Norwegens*. Dresden.
- Fett, Harry 1943. På kulturvernets veier. *Årbok 1943*, Fortidsminneforeningen, s. V–264.
- Eriksen, Anne 1999. *Historie, minne og myte*. Oslo, Pax.
- Eriksen, Anne 2014. *From Antiquities to Heritage. Transformations of Cultural Memory*. New York, Berghen Books.
- Frykman, Jonas og Orvar Löfgren 1994. *Det kultiverte mennesket*. Oslo, Pax.
- Hartog, François 2003. *Régimes d'historicités. Présentisme et expériences du temps*. Paris, Seuil.
- Hodne, Bjarne 1995. *Norsk nasjonalkultur. En kulturpolitisk oversikt*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hvattum, Mari og Anne Katrin Hultsch (red.) 2018. *The Printed and the Built. Architecture, Print Culture and Public Debate in the Nineteenth Century*. London, Bloomsbury Academic.
- Jordheim, Helge 2014. 1. Introduction: Multiple times and the work of synchronization. *History and Theory* vol. 53, nr. 4, s. 498–518.
- Jordheim; Helge. 2016a. Historiemedvetande, tidsregimer och synkronisering. I Victoria Fareld og Hans Ruin (red.). *Historiens hemtvist, bind I: Den historiska tidens former*. Göteborg, Makadam Förlag, s. 163–190.
- Jordheim, Helge 2016b. Synkroniseringen av verden. *Samtiden* nr. 3–4, s. 88–98.
- Jordheim, Helge 2017. Synchronizing the World: Synchronism as Historiographical Practice, Then and Now. *History of the Present* vol 7, nr. 1, s 59–95.
- Jordheim, Helge 2019. Making universal time: Tools of synchronization. I Bjørnstad, Hall, Helge Jordheim og Anne Régent-Susini (red.). *Universal history and the making of the global*. New York, Routledge, s. 133–152.
- Kraft, Jens 1863. *Norsk Forfatter-Lexicon 1814–1856*. Christiania, Johan Dahls forlag.
- Latour, Bruno 1986. Visualisation and cognition. Drawing things together. I Henrika Kuklick (red.). *Knowledge and Society Studies in the Sociology of Culture Past and Present* 6. Greenwich, Conn., Jai Press, s. 1–40.
- Lidén, Hans-Emil 1991. *Fra antikviteten til kulturminne*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Lidén, Hans-Emil 2005. *Nicolay Nicolaysen. Et blad av norsk kulturminneverns historie*. Oslo, Abstrakt forlag.
- Linell, Per 2009. *Rethinking language, mind, and world dialogically: interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte, N.C, Information Age Publ.

- Losnegaard, Gaute og Rolf Losnegaard 2001. *Peter Andreas Blix. I strid for vern og vekst*. Førde, Selja forl. Skald.
- Messel, Nils 1990. Norge fremstilt i litograferte bilder. En studie i 1800-tallets billedproduksjon og Christian Tønsbergs nasjonale plansjeverk. *Kunst og kultur* vol 73, nr. 4, s. 186–245.
- Myklebust, Dag 1994. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevarint. Historien 1844–1994. *Fortidsminneforeningens årbok for 1993*, s. 9–208.
- Myklebust, Dag 2014. *Med vilje og viten. Om kulturminnevern i Norge. Riksantikvaren 1912–1958*. Oslo, Pax.
- Mørk, Max Ingar 2003. *Før tårnene faller. Om forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling (FDVU) av kirker, med spesiell vekt på kirkene i Møre Bispedømme*. Doktor ingeniøravhandling. Fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi, NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Nicolaysen, Nicolay 1894. *Foreningen til norske fortidsmindesmerkens bevaring 1844–1894*. Kristiania, Foreningen.
- Reiakvam, Oddlaug 1997. Turisme som etnologisk forskningsfelt. I Oddlaug Reiakvam, *Etnologi av hjartans lyst. Artiklar og førelesningar*. Bergen, Forlaget Folkekultur. (Artikkelen ble opprinnelig trykket i «*Turistene kommer*». Rapport fra NEFA-Bergens turistseminar, Hardanger 1993.)
- Richardson, Georg C. 1877. «A Norwegian Timber Church». *The Building News and Engineering Journal*, 9. februar 1877, s. 144.
- Schiertz, Franz Wilhelm 1848. *Mindeblade. Tolv Prospector mellem Bergen og Christiania*. Bergen, Prahl.
- Seip, Anne-Lise 1998. Det norske 'vi' – kulturnasjonalisme i Norge. I Sørensen, Øystein (red.). *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo, Ad notam Gyldendal, s. 95–111.
- Solbakken, Bente Aass 2012. *Oppmåling av fortiden*. Oslo, Nasjonalmuseet.
- Stordalen, Terje og Naguib, Saphinaz Amal (red.) 2015. *The Formative Past and the Formation of the Future: Collective Remembering and Identity Formation*. Oslo, Novus Forlag.
- Sveen, Dag 1988. Prospektet og prospektmaleriet i Norge. I Ormhaug, Knut (red.). *Johan Christian Dahl 1788–1857. "Du Bergens Stolthed, Norges Hæder"*. Bergen 1988, s. 42–62.
- Stensrud, Iver Tangen 2018. *The magazine and the city. Architecture, urban life and the illustrated press in nineteenth-century Christiania*. PhD-avhandling. Oslo, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.
- Tønnesson, Johan L. 2002 (red.). *Den flerstemmige sakprosaen*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Tønnesson, Johan L. 2004. *Tekst som partitur eller Historievitenskap som kommunikasjon: Nærlesning av fire historikertekster skrevet for ulike lesergrupper*. Dr.art.-avhandling, Oslo, Unipub forlag.
- Tønsberg, Christian 1848 (1846–1848). *Norge fremstillet i tegninger*. Christiania, Chr. Tønsberg.
- Tønsberg, Christian 1855 (1853–1855). *Norge fremstillet i tegninger. Med opplysende tekst*. Christiania, Chr. Tønsberg.
- Tønsberg, Christian 1889. *Norge fremstillet i tegninger. Med kortfattet opplysende tekst*. Christiania, Chr. Tønsberg.
- Wexelsen, Einar 1973. *J.C. Dahl. Forståelse og innsats for bevaring av norske fortidsminnesmerker. Et bidrag til Dahls biografi*. Hovedoppgave i historie. Bergen, Universitetet i Bergen.

Aviser/magasiner

Ballou's Pictorial Drawing-Room Companion. 1857 (vol XIII, nr. 20). «Norwegian

church at Borgund». 14.11.1857, usignert, s. 309.

Bratsbergs Amts Tidende 1844. «Correspondent-Artikel. Christiania den 20de Novbr. 1844», 25.11.1844.

Christiania-Posten 1854. «Til Redaktøren af Christiania-Posten», 30.10.1854, underskrevet av «Engelskmand».

Den Constitutionelle 1845. «Suum cuique», 01.04.1845, underskrevet av «x.»

Den Norske Rigstidende 1824. «Leerdals Prestegaard», (førstesiden) 24.01.1824.

Morgenbladet 1844a. «Blot det ei var for silde!», 03.06.1844, underskrevet av «Indsenderen af Opsatsen om Bygningsvæsenet i Christiania», [Emil Tidemand].

Morgenbladet 1844b. «Indbydelse til en Forening for Kunst- og Fortids-Levninger», 17.05.1844, underskrevet av [Fri]ch.

Arkivkilder

Fortidsminneforeningens arkiv i Oslo. Mappe: Borgund. Brev fra skolelærer N. O. Rødning til Hr. Pastor H[enning] F[rimann] Dahl, 26.04.1870.

Kunsthistorisk museum. Arkivet etter Universitetets Oldsakssamling. Brev 1828–1899. (Fag 4 boks 1). Brev til bestyrer av Universitetets Oldsakssamling, Oluf Rygh, fra konservator Anders Lorange, 06.03.1883.

Statsarkivet i Bergen. Arkivet etter Fortidsminneforeningens Bergensavdeling. Mappe: «Hopperstad stavkirke 1872–1960». Brev fra Bergensavdelingens formann, Bendix Bendixen (1838–1918) til ordfører i Vik, Distriktslege Meyer, 7. september 1878.